

*Макаренко Б. Г.***ВПЛИВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ОСВІТНЬОГО ПОТЕНЦІАЛУ
КУЛЬТУРИ НА ПОЛІТИЧНУ УЧАСТЬ ОСОБИСТОСТІ**

Політична участь особистості підвладна багатьом впливам, серед яких потенціал культури є одним із визначальних. Надзвичайно конструктивну роль під час формування політичної участі відіграють соціокультурні інститути освіти і науки. Через них у процесі соціалізації від покоління до покоління передаються накопичені суспільством духовні цінності, знання, досвід, традиції тощо. Тому як необхідне підґрунтя для розгортання процесів соціалізації та інкультурації освіта й наука мають велике значення не тільки в духовному розвитку особистості, але і її політичної участі в житті суспільства. У статті розглядається вплив інтелектуально-освітнього потенціалу культури на політичну участь людини.

Ключові поняття: людина, культура, освіта, знання, цінності, політична участь.

Політична практика засвідчує, що ефективність політичної участі особистості безпосередньо залежить від рівня культури індивіда, а щонайбільше від такого складника останньої як інтелектуальний, насамперед науково-освітній потенціал. Інтелект є засобом употужнення пізнавальної, креативної й прогностичної функції політичної свідомості особистості – основи-основ її політичної участі. Деінтелектуальний політик – демонічна сила історії. Його політична участь переважно має злочинний характер. Такі потворні явища, як фашизм, нацизм, расизм і т. ін. виникають у середовищах пригнобленого, забороненого інтелекту. З другого боку, високоінтелектуальні середовища створюють і постійно відтворюють умови і можливості для реалізації політичної участі особистості у її демократичному й гуманістичному вимірі. Українські реалії у цьому контексті мають суперечливий характер. Високий інтелектуалізм, традиційно притаманний українському соціуму, наштовхується на негарзди кризового періоду. Суперечності поглиблюються під впливом в результаті певного нерозуміння владними структурами конструктивно-творчої ролі освіти і науки, їх значення для гуманізації політичних процесів. З метою пошуку шляхів та засобів мінімізації подібної ситуації зупинимось на аналізі зазначеної проблематики більш детально.

Освіта як компонент складної соціальної системи суспільства є специфічною соціальною практикою. Кожне покоління має певне ставлення до загальної системи цінностей, виділяючи частину їх як

пріоритетні, інші ж визнаючи другорядними. Вибір на користь тих чи інших цінностей зумовлюється на кожному етапі соціального розвитку багатьма важливими чинниками, серед яких чи не найголовніше місце посідають освітні механізми. Освіта – це спеціально організований процес засвоєння соціального досвіду і формування на цій основі індивідуального досвіду людини із вирішення пізнавальних та особистісних проблем, орієнтований на розвиток особистості, збагачення індивідуального досвіду і розкриття її творчих можливостей. При цьому вона є складовою традиційних, але в той же час і специфічною сферою суспільного життя. Освіта та інтелект висувають перед людиною певний образ, що дає можливість бачити шлях у майбутнє. Усвідомлення є важливим для формування цілісного мислення. З ним пов'язане «вміння думати», або ж вміння здійснювати відкриття латентних смислів, яке є більшим і важливішим ніж саме усвідомлення.

У процесі функціонування і розвитку суспільства освіта відіграє винятково важливу роль. Накопичені працею попередніх поколінь матеріальні і духовні цінності, знання, досвід, традиції повинні бути передані новому поколінню людей і засвоєні ними. Тому підтримка досягнутого рівня культурного розвитку, його подальше удосконалювання неможливі без оволодіння спадщиною минулих століть, досвідом багатьох поколінь наших попередників. Ця проблема вирішується в процесі соціалізації індивідів, задачею якого саме і є прилучення людини до норм і цінностей культури і перетворення її в повноправного члена суспільства. Саме в ході процесу соціалізації формується своєрідний фундамент не тільки здатності індивіда до відтворення соціальних та природних зв'язків, але й закладається база його інноваційної діяльності. Тим самим забезпечуються умови прогресивного розвитку суспільства.

Освіта як особливий соціокультурний інститут визріла на ранніх стадіях розвитку цивілізації як необхідне підґрунтя для розгортання процесів соціалізації та інкультурації – первісних і визначальних для нормального функціонування та розвитку будь-якого суспільства. Тому призначенням її на всіх етапах розвитку людства виступало забезпечення засвоєння особистістю властивої конкретному соціуму певної системи цінностей, норм, настанов, зразків поведінки тощо, що виступає необхідною запорукою функціонування цієї особистості як повноцінного члена цієї соціальної системи. Саме у зв'язку з цим освіта постає одним із визначальних механізмів самовідтворення етнонаціональних спільнот – як роду, племені, етносу, так і нації.

У науці прийнято розрізняти формальну і неформальну освіту [10, 177]. Поняття «формальна освіта» передбачає, по-перше, існування в суспільстві спеціальних установ і організацій (школи, училища, технікуми, вузи, інститути підвищення кваліфікації й ін.), що здійснюють процес навчання. По-друге, формальна освіта, що панує в сучасному суспільстві, підкоряється визначеному офіційно запропонованому зразку, який начебто задає обсяг одержуваних знань, навчання визначеним навичкам і діям, що повинні відповідати нормативному канону особистості (громадянина), прийнятому в цьому суспільстві, і нормативним вимогам виконання розповсюджених у цьому суспільстві соціальних ролей. В науці об'єктом вивчення виступає, насамперед, система формальної освіти, що ототожнюється з процесом освіти в цілому, оскільки освітнім установам належить у ньому вирішальна роль.

Що ж стосується терміну «неформальна освіта», то під ним, частіше всього, розуміється несистематизоване навчання індивіда знанням і навичкам, що він стихійно освоює в процесі спілкування з навколишнім соціальним середовищем (друзями, однолітками) чи шляхом індивідуального прилучення до культурних цінностей. Причому, якщо на більш ранніх етапах розвитку людських спільностей основне навантаження у виконанні функції їх самовідтворення припадало на родинну освіту, то для становлення і консолідації нації як найвищої на сучасному етапі форми організації людства особливого значення набуває саме національна система стандартизованої, масової освіти [10, 178].

Політична участь і її зв'язок із освітньо-культурним рівнем людини відзначались ще на ранніх стадіях розвитку людства – адже ще за утворення східних деспотій та станових суспільств лише верхні прошарки суспільства мали одночасно і вищий рівень освітнього розвитку, і доступ до участі, або принаймні, впливу на політику.

Людина продовжувала прогресувати в знаннях, культурі, своїй владі над природою внаслідок того, що інакше вона просто не зуміла б вистояти у нерівній боротьбі за виживання. В процесі поступової, безупинної і впорядкованої зміни в її практику включилася пам'ять. Завдяки безперервності пам'яті людина, забуваючи багато що, водночас цікавиться своїм минулим і проєктує минулі події на вірогідність майбутнього, для чого вона засновує інститути, які дають їй можливість безстроково зберігати соціальну пам'ять. Як і раніше, найбільш розумні й талановиті рано чи пізно вмирають, їх місце посідають молоді, неосвічені, нетямущі ігнорамуси. Але відмінність між цими поколіннями полягає не лише в тому, що у молодих

недостатньо життєвого або професійного досвіду. Наявні системи виховання і навчання зберігають і передають культуру попередніх століть [5]. Однак в Азії та Північній Африці цивілізації здебільшого виключали і навіть заперечують широку політичну участь, так само як і мінімальну просвіту серед широкого загалу населення.

У доіндустріальному суспільстві разом з розширенням масштабів суспільного поділу праці, появою державної влади і станової нерівності починається відокремлення інституту освіти. Спеціальну підготовку і навчання з використанням особливої групи вчителів одержують діти з заможних родин. Наочним прикладом перших формальних систем освіти можуть служити школи в Стародавній Греції і Римі, в яких платні вчителі навчали дітей шляхетних станів граматиці, філософії, політиці, музиці, спорту, красномовству, основам юриспруденції, медицині й ін. Тому в Античній Греції встановлюється й кардинально інший формат політичної участі де політично активними потенційно є усі вільні громадяни полісу. Так само спостерігається піднесення науки, філософії, соціально-політичного осягнення форм правління та ролі людини в ній, розвивається освіта. Як відзначав Ж.-П. Вернан, у світогляді греків відбулася заміна старих ієрархічних відносин панування й підпорядкування новим типом суспільних зв'язків, заснованих на симетрії та взаємності відносин між громадянами як «рівними». «На зміну образу всевладного царя прийшла ідея спеціалізованих суспільних функцій... Тепер переважає не одна особистість, що панує над життям суспільства, а множинність функцій, які... з необхідністю вимагають поділу і взаємного розмежування» [2, 15]. У політичному плані громадяни полісу сприймали себе взаємозалежними одиницями однієї політичної системи, законом якої вважалася рівновага, а нормою – рівність. Сократ, Платон і особливо Аристотель підкреслювали важливість мудрості та знань у справах державного управління та політичної участі. Аристотель висловив думку про те, що громадянське виховання є основою благополуччя й стабільності існуючої держави. «Законодавець повинен поставитися із винятковою увагою до виховання молоді, оскільки в тих державах, де цього немає, сам державний лад завдає шкоди» [1, 628].

Проте після занепаду Античної Греції та Риму, де політичне виховання також значним чином впливало на форми політичної участі на Європейському просторі політична участь мінімізується. А політичне виховання змінюється церковно-релігійними догматами. Характерною рисою системи формальної освіти в доіндустріальному суспільстві було те, що вона була доступною обмеженому числу осіб –

вихідцям з багатих і престижних станів [7, 13]. Тому питання політичної участі стає на часі лише із поступовим розширенням політичних прав громадян. У контексті ідеї лібералізму погляд на людину як на самостійну та самодостатню особистість отримує розвиток в Європі ще майже в епоху Відродження. Звідси з'являється філософська концепція розуміння людини як окремого, індивідуального «Я» обумовленого гносеологією, логікою та раціоналізмом Нового часу [13, 129]. Багато в чому взаємозв'язок освіти та політичної участі усвідомлюється та практично спричиняється працями діячів епохи просвітництва Відродження та Реформації (Н. Макиавеллі, Б. Спінози, Ж. Бодуена, М. Лютера) та, особливо у Новий час. Дж. Локк, Р. Оуен, Ж.-Ж. Руссо, О. Конт, А. Сен-Сімон у своїх працях обґрунтовують масову політичну участь як елемент нового, більш прогресивного суспільства, приходячи до висновку, що вона має бути усвідомленою та витікатиме із масової просвіти громадян.

Особливості європейської культури лібералізму відобразилися у прагненні створення правової та демократичної держави. Громадянське суспільство із його визнанням інституту приватної власності й розвиток товарно-грошових відносин сприяли процесу становлення і усвідомлення самоцінності індивідуального в людині. Мислителі Нового часу поставили на перше місце свободу та природні здібності окремого індивіда як самостійної незалежної одиниці соціальної дії. У політичному відношенні формуванню та процесу реалізації особистісного існування людини сприяло ранне розповсюдження в Європі системи права, що бере початок ще в ідеях та принципах римського права, збірки законів, що закріплювала права та обов'язки окремих громадян. Індивідуальна життєдіяльність людини, що закріплена у праві та охороняється ним, сформувала інститут демократії, в основі якого, перш, за все, лежить особиста свобода.

У питаннях політичної участі та політичної просвіти політико-дидактична думка останнього часу все більше повертається до політичних ідей і практики якщо не античної, то класичної демократії. Людина, яку по праву вважають батьком американської демократії, Т. Джеферсон відзначав у свій час, що основи демократичного порядку закладаються в системі освіти. Вона дає можливість громадянам «брати безпосередню участь у справах місцевого співтовариства і свідомо вибирати політичних лідерів і представників, готувати самих лідерів» [14, 88]. Слід погодитися з Т. Джеферсоном, що «неосвічена демократія» була б логічно суперечливим поняттям. В цілому ж і

підготовка лідерів, і виховання народу служать суспільному благу, а не особистим амбіціям.

Так само для французького мислителя XVIII ст. П.А Гольбаха ідеалом людини виступає активний громадянин, який думає «про благо громадян, пломені любов'ю до батьківщини, трудиться заради примноження її щастя... самовіддано захищає батьківщину від тиранії, дотримується законів своєї держави, підтримує законну владу» [3, 87]. До громадянських добродішностей він відносить почуття громадянськості, яке спонукає людину жити спільно з подібними їй істотами. Найбільшою громадянською вадою є «байдужість до своєї батьківщини» [3, 36].

Вітчизняний дослідник М. Іванов зазначає, що в Нову епоху громадянськість цінувалася значно вище, ніж у попередні епохи. Це викликано тим, що так званий третій стан активно боровся за право брати участь у політиці, тобто в управлінні світською державою (як визначали зміст політики ще Платон і той же Аристотель), нарівні з тодішніми елітними прошарками – дворянством і духовенством. Сам же термін «громадянськість» поширився завдяки Великій французькій революції XVIII ст., а під час цієї революції з'явилося навіть офіційне звернення – громадянин [7, 84].

Європейська культура XIX ст. віддає примат раціональному, це культура розуму, що нестримно входить у нові галузі та відкриває нові явища. Цей розум має успіх у пізнанні, оскільки він має схильність не звертати увагу на критику власних досягнень і положень. Критика та встановлення кордонів раціонального починається наприкінці XIX ст. і створює концепцію позитивізму з його яскраво вираженою науковою спрямованістю. З'являються концепції прагматизму та утилітаризму, що дали початок новому погляду на суспільство та соціальні процеси. Відповідно сам тип раціональності узгоджується із ідеалами суспільного устрою. У Дж. Дьюї, наприклад, становлення західної ліберальної демократії співпадає з розвитком експериментального методу у природознавстві: лібералізм і є постійне соціальне конструювання.

Проте мусимо зазначити, що лібералізм (як підкреслення індивідуальних прав громадян) та демократія (як устрій інклюзивної політичної участі) не відразу набули сучасної форми ліберальної демократії. Масовість участі багато в чому стикалася із проблемою допуску до прийняття політичних рішень некомпетентного натовпу, який не мав достатнього освітнього рівня для виваженої участі в політиці. На підтвердження цього ще видатний мислитель А. де Токвіль у своїй знаменитій «Демократії в Америці», зазначав, що

демократія за великим рахунком несумісна не тільки з формальною феодалною аристократією за титулом, а й з духовною аристократією – «інтелігенцією» (К. Мангейм), «творчою меншістю» (А. Вебер, А. Тойнбі), «мериктократією» (дослівно: «владою заслужених») (К. Янг). І сучасні західні політологи вже давно б'ють на сполох з приводу того, що Захід втратив здатність відтворювати і справжні політичні еліти, і інтелігенцію [6]. Взагалі ідея про владу «аристократії духу» як якогось еталону для майбутнього розвитку суспільства характерна для багатьох учених кінця XIX – початку XX століття. Так свого часу А. Шопенгауер відзначав, що у світі існує три аристократії: 1) аристократія народження і рангу; 2) грошова аристократія 3) аристократія розуму і таланту [16, 129].

Тому в багатьох країнах традиційної демократії протягом значного періоду існувала система цензів політичної участі, яка заважала загальному доступу до прийняття важливих політичних рішень цілих прошарків населення. Як зазначає у своїй роботі «Майбутнє історії» сучасний вчений Ф. Фукуяма: «Спочатку лібералізм необов'язково передбачав демократію. Віги, що підтримували Біллз про права 1689 р., переважно були найбагатшими власниками в Англії, парламент того періоду був представником 10 % населення. Багато класичних лібералів, включно із Міллем, дуже скептично ставилися до чеснот демократії: вони вважали, що відповідальна політична участь вимагає освіти та певного статусу в суспільстві, тобто наявності власності. До кінця XIX століття практично в усіх країнах Європи виборче право обмежувалося майновим та освітнім цензом» [12].

Дійсно, у Італії за конституцією 1848 р. необхідною умовою участі у виборах було вміння читати й писати, ценз грамотності встановлювався і в конституції Португалії 1911 р., у Англії аж до сер. XX ст. існували окремі університетські виборчі округи, де професори користувалися подвійним виборчим вотумом. Р. Даль, аналізуючи демократичний режим, зазначає, що у Великобританії частка людей старше 20 років, які мали право голосу, мінялася так: 1831 року вона становила всього 4 % населення, 1864 – 9 %, 1883 – 18 %, 1914 – 30 %, 1921 – 74 %, 1931 року – 97 % [4, 29]. У Нідерландах 1800 року електорат включав усього 12% дорослого населення, до 1890 року цей показник зріс до 27 %, в 1900 році – до 63 %.

Політична практика останніх століть показує, що розширення політичної участі відбувається майже одночасно із розширенням освіти. В суспільстві індустріального типу освіта перестає бути елітарною і стає масовою, доступною для широких прошарків населення. Така радикальна трансформація інституту освіти була

викликана потребами політики (поширюються політичні партії, виборчі системи стають одним з найважливіших механізмів формування та передачі влади), економіки, науково-технічного прогресу, змінами в культурі і способі життя людей. У XIX-XX ст. широке поширення одержують середні і спеціальні школи, росте число вищих навчальних закладів. Неповна, а потім і повна середня освіта стає необхідною умовою одержання професії в основних галузях промисловості.

Проте, на думку К. Манхейма, в суспільстві технічне та природничо-наукове знання випереджає моральні сили й усвідомлення суспільного прогресу <...> спостерігається величезний дисонанс між розумовим розвитком у вигляді науки і техніки та гігантським моральним відставанням» [9, 69]. Остання теза актуалізує питання не лише масовізації та всеохоплюючу інклюзивність освіти як такої, а і її змісту – зокрема її політичної, громадянської, гуманітарної складової. Для збереження гуманного суспільства, його матеріальних потреб і самого існування людини необхідно, щоб відносно велика частина населення досягла вищого рівня освіти. Так з урахуванням сучасних європейських масштабів, підкреслюється необхідність того, щоб 50 % населення мало вищу освіту [11, 19]. В ідеалі громадяни повинні володіти таким рівнем обізнаності про політичне життя та діяльність владних структур, який відповідає обсягу їхніх прав та свобод як учасників політичного процесу. На погляд української дослідниці Л. Кучми, у цьому випадку йдеться саме про громадянську компетентність, адже знання про політику можна вважати однією із важливих складових громадянської свідомості індивіда (групи та соціальної спільноти) [8, 102].

Розглядаючи взаємозв'язок інтелектуальної складової та політичної діяльності, мусимо зазначити, що в історії траплялись і освічені політики, і ті, які зверталися до носіїв наукового або філософського знання. Не випадково в політичній історії зафіксовано багато ефективних дуумвіратів лідерів політичних і духовних вождів: Аристотель – Олександр Македонський, Ф. Прокопович – Петро I, Вольтер – Фрідріх Великий, А. Мальро – Ш. де Голь, М. Ганді – Д. Неру, В. Липинський – П. Скоропадський [15, 20].

Історичні події демонструють нам, що більш частим явищем були неосвічені володарі, які здійснювали негативний вплив на хід розвитку власних держав. Однак маємо підкреслити, що в минулі сторіччя їхні здібності та освітній рівень мало відрізнялися від рівня власних підданих, здебільшого відповідали йому. Набагато страшніші історичні уроки демонструє нам XX сторіччя, коли

деінтелектуалізовані політики набували демонічної місії, породжуючи тоталітарні політичні режими, де інтелект, критичне мислення оголошувались злочином, цілі галузі науки заборонялись, впроваджувались антигуманні практики знущань над людиною. Такий деструктивний вплив на суспільство призводив до світових воєн, відкидав суспільство назад, ламав та спотворював суспільну свідомість, породжуючи нездатність самостійного мислення цілих поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аристотель*. Политика / Аристотель ; [пер. С.А. Жебелева.] // Сочинения в 4 т. – М. : Мысль, 1976. – Т. 4. – 677 с.
2. *Вернан Ж.-П.* Происхождение древнегреческой мысли. / [пер. с фр.]. – М. : Прогресс, 1988. – 224 с.
3. *Гольбах П. А.* Естественная политика, или беседы об истинных принципах управления / [пер. с фр. П.С. Юшкевич]. // Избр. произв. в 2 т. – М. : Мысль, 1963. – Т. 2. – 584 с.
4. *Даль Р.* О демократии. / [пер. с англ., ред. О.А. Алякринского.]. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 208 с.
5. *Жарких В. Ю.* Надії і побоювання Ф.К.С. Шиллера щодо майбутнього людини [Електронний документ] // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2008. – № 70. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_70/Zharkyh.pdf.
6. *Закария Ф.* Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / [пер. с англ.]. – М. : Ладомир, 2004. – 383 с.
7. *Іванов М. С.* Політична освіта в контексті політичних трансформацій суспільства: [монограф.]. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – 280 с.
8. *Кучма Л.* Політична освіта та її роль у контексті основних стратегій протидії маніпулюванню // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2011 – Вип. 23. – С. 102-107.
9. *Манхейм К.* Диагноз нашего времени. / [пер.с нем.] – М. : Юрист, 1994. – 700 с.
10. *Нестеренко Г.* Роль системи освіти у становленні української політичної нації // Філософія освіти. – 2006. – № 2 (4). – С. 177-186.
11. *Покладок Е. Б.* Эволюция автономии университета в Европе / Е.Б. Покладок, В.В. Спасская. – М. : Наука, 1992. – 48 с.
12. *Фукуяма Ф.* Майбутнє історії [Електронний документ] / [пер з англ] // Foreign Affairs. – 2012. – Січень/лютий. – Режим доступу

- : <http://www.foreignaffairs.com/articles/136782/francis-fukuyama/the-future-of-history>.
13. Чешков М. А. «Новая наука», постмодернизм и целостность современного мира // Вопросы философии. – 1995. – № 4. – С. 24–34.
 14. Шелдон Гэррет. Политическая философия Томаса Джефферсона / [пер с англ. З. Каганова]. – М. : Республика, 1996. – 256 с.
 15. Шморгун О. О. Еліта та інтелігенція: проблема формування лідерського політичного потенціалу України // Еліта, обдарованість, людиноцентризм [Матер. міжнар. наук. конф.]. – К., НАПН України, 2010. – С. 15-24.
 16. Шопенгауэр А. Афоризмы и максимы / А. Шопенгауэр ; [пер. с нем. Ф. В. Черниговца]. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. – 228 с.

Макаренко Б. Г. Влияние интеллектуально-образовательного потенциала культуры на политическое участие личности.

Политическое участие личности подвластно многим влияниям, среди которых потенциал культуры является одним из определяющих. Чрезвычайно конструктивную роль при формировании политического участия играют социокультурные институты образования и науки. Через них в процессе социализации от поколения к поколению передаются накопленные обществом духовные ценности, знания, опыт, традиции и т.п. Как необходимая основа для развертывания процессов социализации и инкультурации образование и наука имеют большое значение не только в духовном развитии личности, но и ее политического участия в жизни общества. В статье рассматривается влияние интеллектуально-образовательного потенциала культуры на политическое участие человека.

Ключевые понятия: человек, культура, образование, знания, ценности, политическое участие.

Makarenko B. G. The impact of intellectual and educational potential of culture on the political participation of an individual.

Political participation of an individual is subject to many influences, among which potential of culture is one of the main. A very constructive role in the formation of political participation play a social and cultural institutions of education and science. Through them, the process of socialization from generation to generation accumulated by society spiritual values, knowledge, experience, traditions and more are transferred. Therefore, as a necessary basis for the deployment of process of socialization and inculturation, education and science are important not only in the spiritual development of an individual, but also its political participation in society. This paper examines the influence of intellectual and educational potential of culture on political participation of a human.

Keywords: human, culture, education, knowledge, values, political participation.